

ההפטרה הנדירה של פרשת מקץ

נדירותה של הפטרה זו, אחר שלרוב פרשת מקץ נקראת בחנוכה – ולה הפטרה מיוחדת ■ חכמת שלמה המלך ע"ה ■ משפט שלמה – והכרעת המלך אשר הביאה את הכל לירא מפניו ■ רוממות הנפסק בד"ן תורה

"לא כי בנך המת ובני החי"

ההפטרה פותחת בשתי נשים שבאו לפני המלך שלמה וסיפור בפיהן: אחת הנשים טוענת שהיא ואשה אחרת ילדו בבית אחד, כל אחת את תינוקה. באחד הילולות מת בנה של האשה האחרת, ובבוקר ראיתי "הנה לא היה בני אשר ילדתי". לטענתה, הילד המת הוא של האשה השניה, ואילו הילד החי הוא שלה. כאן האשה האחרת מתערבת בכיחה, ואומרת: "לא כי בני החי ובנך המת". והאשה הראשונה ממשיכה לטעון: "לא כי בנך המת ובני החי! האם אפשר להכריע דין כזה? נראה שלא. אין ראיות ואין עדים, וכל אחת טוענת שהילד החי שלה הוא.

יש המפרשים שכוחים, שאותן נשים כבר היו בכל בתי המשפט האחרים, והשופטים שם לא הצליחו להכריע את הדין, ואם כן מה יעשה שלמה המלך שהיה באותה עת בסך הכל בן 12 שנים? ורק עתה התחיל למלוך ומלכותו עדיין לא התבססה. ההכרעה בדיון זה היא סבוכה ביותר, ועיני כל העם נשואות לראות איך יכריע המלך את הדין. מה עושה שלמה? הוא פונה אליהם ואומר דבר שנראה מוזר ביותר: "גורו את הילד החי לשנים, ותנו את החצי לאחת ואת החצי לאחרת! לכאורה הפסק דין הוא תמוה מאוד.

לאחר גור הדין הממוה, התחוללה סערה רבתה בבית הדין. אך יתכן לעשות כזאת?! אך שלמה המלך יושב על סטא מלכותו ואוזניו שוכבות לתגובת הנאשמים, ומה עושות הנשים בתגובה להכרעה? "ותאמר האשה אשר בנה החי אל המלך, כי נכמרו רחמיה על בנה, ותאמר: בי אדוני, תנו לה את הילד החי, והמת אל תמיתוהו. וזאת אומרת: גם לי גם לא יהיה, גודו". מיד כשלמה שומע את דבריהן, הוא מכריע את הדין סופית: "יניח המלך ויאמר: תנו לה את הילד החי, והמת לא תמיתוהו – היא אמו". האשה שאמרה לא לתת את הילד, היא אמו האמיתית – פוסק שלמה המלך ע"ה. ובמקרה במסכת מכות (כ"ג): מובא, שאחר שפסק שלמה את הכרעתו, יצאה בת קול והצדיקה את דינו, ואמרה: "יהא אמו".

על ידי חכמה זו הצליח שלמה המלך לגרום להם להסגיר את רגשותיהן הכמוסות, באופן שהבידו לכל מי מהן היא האם האמיתית ומי לא.

"וישמעו כל ישראל את המשפט אשר שפט המלך ויראו מפני המלך, כי ראו כי חכמת אלוקים בקרבו לעשות משפט". פסוק זה חותם את משפט שלמה, משפט שגורם לישראל לגלות את חכמת שלמה ולירא מפניו. [רבינו האבובנאל כותב, שלפניך היו ידאים מפניו, לפי שנוכחו שלא יוכלו איש להסתיי דבר ולשקב בפני המלך].

במדרש (קה"ר י, ט"ז) נחלקו התנאים מי היה שתי נשים אלו. ר' מאיר אומר רוחות הדין, וחכמים אומרים יבמות היו (כלומר, שתי הדיניות היו חייבות יבום מאחר שמתו בעליהן, ומכיון שמי שיש לה לילד פטורה מיבום, כל אחת טוענת שהילד החי שלה הוא). ו"א שהיו נשים חוטאות, ושלמה המלך הוציא דין בלא עדים והתראה.

לקרוא את ההפטרות שנים מקרא ואחד תרגום, ובכנסת הגדולה (סי' רפ"ה הנהג"י סק"ד) כתב שמנהגו לקרוא את הפטרת הפרשה שמורת, גם בשבתות שקוראים הפטרה אחרת. ובמשמרת שלום (סי' כ"ד אות ה) כתב, שירא שמים יצא ידי שני הדעות ויקרא את שני ההפטרות.

שייכות ההפטרה לפרשת מקץ

ביתל תלפיות' (מחברת ר' מרדכי האגה עמ' 80) כתב הרב שלמה פישער מקארלס-בורג: לכאורה תמוה מה ענין ההפטרה לפרשת מקץ, ואם משום שנאמר בה ויקץ שלמה והנה חלוס', אם כן היה צריך להתחיל ההפטרה 'בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה', ולסיים בפסוק ויקץ שלמה, ומדוע מחללים ההפטרה בפסוק האחרון המדבר בענין החלוס', ואח"כ אומרים המעשה דמשפט שלמה. מה ענין זה לפרשת השבוע? וכתב, כי הצד השווה שבהם שה' נתן לשלמה לב חכם לשפוט בענין קשה, וכן היה גם כאן [בפרשת מקץ], אלוקים חנן את יוסף בדעה בינה והשכל לשפוט בצדק ובחכמה נפלאה בענין קשה אשר לפניו.

הרה"ג ר' גמליאל ריבנוביץ שליט"א בספרו גם אני אודך' מביא רמז על שנה זו בה קוראים ההפטרה של פרשת מקץ, על פי הנאמר בפרשה 'ותרענה באחו', באח"ר ר"ת בחסירה א' חנוכה ו' נשההפטרה נקראת בשנה חסרה, ויום א' דר"ה חל בשבת, ויום ראשון של חנוכה חל ביום ששי.

עולה אודיע שהקושיא אינה צריכה יישוב, כי כבר היתה שבת פרשת מקץ אחרי כלות חנוכה בשנת תרל"ה, וכן יהיה א"י"ה בשנת תרס"ב ותרע"ט, וכן בכל שנה מעוברת אם היא זח"ג.

על תגובה זו, העיר הרב אליעזר פרינץ [הידוע כמו שסייע רבות לבית הדפוס של האלמנה והאחים ראם בעת הדפסת ש"ס וילנא]: ראיתי שגם הרב הזה טעה באומרו יכן בכל שנה מעוברת אם היא זח"ג, שאין זה תלוי בשנה מעוברת, כי כג בשנה פשוטה אם חל ר"ה בשבת ומרחשון חסר, וסימנה זח"ג, גם אז קורין מקץ אחר חנוכה. ובאתי להודיע בשער מקץ רבים ששגגה יצא מהשליט בעל הלבוש (סו"ס תרס"ט) שכתב: "לפרשת מקץ אם חלה קודם חנוכה מפטיר במלכים". וזה לא יקרה לעולם שקורין מקץ קודם חנוכה, וצריך לומר 'אחר חנוכה'. נמוכא בתל תלפיות שנה ר' מתב ר' עמ' 42, ובספר 'פרנס לדורו'.

קביעות השנים הזו חלה 24 פעמים בתוך 247 שנים, שהוא כערך פעם אחת לעשר שנים (שערי זמנים סי' כא, וראה שם בענין הפטרות נוספות שאינם מצויים).

גם בירחון 'המאסף' התפלפלו כמה מרבי וגאוני אירופה אודות הפטרת פרשת מקץ, שלדבריהם אין מפתירין אותה בשום פעם. והעיר על דבריהם הגדו"ש דבליצקי זצ"ל, בירחון 'אור תורה' (תשרי תשס"ז עמ' 1), שלא זכר אחד מהם להעיר שאחת לכמה שנים חל שבת חנוכה בפרשת וישב.

אמנם יש לציין כי יש שקוראים את ההפטרה הזאת בכל שנה, והאת מכיון שנהוגים על פי הרמ"א (סי' רפה ט"ז)

הכרעה בד"ן תורה על פי מכונת אמת

בוה"ק (פ' יתרו ע"ח), מובא ששלמה המלך היה ביכולתו להיחזק באמת באמצעות הכסא שישב עליו. ובגמרא (ר"ה כא:) אמרו חז"ל, שביקש שלמה לדרון דינין שבלב, שלא בעדים ושלא בהתראה. יצאה בת קול ואמרה לו: 'על פי שנים עדים יקום דבר'. [ועינין במהר"ץ חיות (שם)]. אמנם במדרש שוחר טוב (תהלים מזמור עב) מובא, שהקב"ה הסכים לבקשתו של דוד המלך, ששלמה בנו ידון בלא עדים ובלא התראה.

האבובנאל כותב בפירושו לספר מלכים, ששלמה המלך היה יכול להכריע מהכרת פניהם, כי השיג מצופני הלב של הבאים לפניו לדרין. אך רצה להוכיח ליושבים לפניו הענין ואימותו כפי מה שהשיג בחכמתו מפרצופי הנשים ואותות דבריהן ותנועותיהן. אמנם בשו"ת הרדב"ן (ח"ו סי' תרל"ז) דחה דבריו וכתב שאין להכריע המשפט על ידי חכמת הפרצוף.

בשנת תשמ"ג הגיע דין תורה אל פתחו של הגאון ר' אליעזר יהודה ולדנברג זצ"ל, בדיון התבקש הרב ולדנברג לאמת תביעת מאשים על ידי מכונת אמת. לאחר דיון בביה"ד האזורי בחיפה, החליטו שם הדיינים ברוב דעות להתיר זאת, אולם רצו לשמוע את הכרעתו של הרב ולדנברג.

הרב ולדנברג כתב תשובה ארוכה בדיון (ונדפסה בשו"ת ציץ אליעזר ח"כ סי' נ"ז), ומסקנת דבריו שאין כל מקום בהלכה לבדיקה עם מכונת אמת. וזה תוכן דבריו: "שאיין בכוחה של המכונה להוכיח בבטחה, וגם כמה וכמה תקלות נגרמים לא פעם מסיבות שונות וכו', ובעיקר שגירת התורה היא שרק על פי שנים עדים יקום דבר, וכבר היה הדבר לעולמים שהחכם מכל אדם רצה להמציא דיון ע"פ דברים שבלב לפי גודל חכמתו טבעי בני האדם ומחשבותיהם, והניעו אותו מזה מן השמים וכו', וחכמת שלמה להכיר מה דבליבה דיאניו ואם דיבורם בפיהם אמת, היתה בראי גדולה פי כמה ממה שמכונת אמת בידה להוכיח".

ההפטרה של פרשת מקץ היא מספר מלכים, ומתחילה בפסוק דומה לתחילתה של פרשת מקץ: "ויקץ שלמה והנה חלוס' ויבאו ירושלים וינמדה לפני ארון ברית ה' ויעל עולות ויעש שמנים ויעש מנחתה ככל עבדיו" (מלכים א', ג, ט"ז).

הכונה של ההפטרה היא משפט שלמה, בו שפט המלך שלמה, שתי נשים שבאו אליו עם ילד אחד חי והשני מת, וכל אחת טוענת שהילד החי הוא בנה. בהיות שלמה המלך בגבעון בראשית מלכותו, התגלה אליו ה' בחלום הלילה, ואמר לו 'שאל מה אתן לך'. בעוד שעמדה לפניו האפשרות לבחור בעושר וכבוד ואריכות ימים, העדיף שלמה לבקש מאת ה' לב חכם ונבון לשפוט את בני ישראל. משאלו מציאה חן בעיני ה', והבטיח לו כי יתן לו לב חכם ונבון, וגם עושר וכבוד ואריכות ימים יהיו מנת חלקו. כיד להוכיח שנתמלאה בקשתו, הקרה ה' לפניו משפט סבוך ביותר, וכשהכריע לבחור בעושר וכבוד התכמה, ראו הכל את גודל החכמה והבינה שניחן בה, ואז סרו הכל למרותו.

הפטרת ויקץ שלמה נאמרת לעתים נדירות, מאחר ורוב השנים חלה פרשת מקץ בשבת חנוכה שלה נתקנה הפטרה מיוחדת, ונדחת הפטרת פרשת מקץ מפני הפטרת שבת חנוכה.

הפטרת פרשת מקץ נאמרת רק בשנה שסימן קביעותה הוא יזח' [ראש השנה חלה בשבת, והשנה חסרה, כלומר שהחודשים חשון וססלו חסרים]. בשנה כזו חל יום א' חנוכה כערב שבת פרשת וישב, ונאמרת הפטרה זו בשבת שממחרת חנוכה. בשנים האחרונות היתה קביעות נדירה כזאת בשנים: תש"ז, תש"ח, תש"ט, תשל"א, תשל"ב, תשל"ג, ותשל"ד, ותשס"א, ותשס"ב, ותשס"ג, ותשס"ד, ותשס"ה, ותשס"ו, ותשס"ז, ותשס"ח, ותשס"ט, ותש"ל.

עד כדי כך נדירה הפטרה זו, עד שהיו שחשבו שהפטרה זו לא נאמרת לעולם, כי סברו שפרשת מקץ חלה בחנוכה, ותמהו מדוע יש צורך בהפטרה לסדר מקץ, הלא אינה נקראת אף פעם? בספר 'מטעמים' (ערך תקנת אות יח) כתב: טעם הפטרת מקץ, על שכתבו בה ויקץ שלמה והנה חלוס', אך צריך עיון למה נכתבה ההפטרה הזאת? הרי מעולם לא נאמרה, כי תמיד חלה שבת חנוכה בפרשה הזאת ומפתירים בנרות של זכריה. גם הכרעה 'תל תלפיות' (שנה ב' גליון ז' ט"ז שבת תרנ"ג) אות פ"ד הביע הר"ר מרדכי פעטעני [אביו של הר"ה דוד צבי פעטעני זצ"ל, בעמח"ס מהרש"א הארוך] את תמיהתו: איני יודע למה לנו הפטורה על סדר מקץ? הלא מעת שארע נס חנוכה ואילך אין לנו צורך בו, כי נדחית תמיד מפני הפטרת שבת חנוכה, ומלאכת הדפוס בזה מלאכה שאינה צריכה לגונה (מובא גם בספר 'אמירה דביא' פ"ה מקץ).

על תמיהה זו משיב הרה"ג ר' פנחס הלוי האראוויטץ (גליון ט', שנה ב' ט"ז) שבש"ס (תרגום): קושיית השואל כתובה בספר 'מטעמים' בלא מענה, והלמדי חכמים אחרים כתבו באופנים שונים לתת, אבל משום 'אל תחן באהלך

חכמתו של שלמה

לכאורה בפשטות הדברים נראים תמוהים. לא מצאנו כאן חכמה גדולה בהכרעתו של שלמה, עצתו נראית פשוטה וברורה ביותר. הרי כל בר דעת מבין שעצתו לגזור את הילד היתה כדי לגלות מי האם האמיתית, איזו חכמה גדולה יש כאן שבגינה ראו כל ישראל "כי חכמת אלוקים בקרבנו"? תמיהה נוספת עולה מאליה, כיצד לא חשש שהאם השקרנית תדרוש גם היא שלא לחתוך את הילד, הרי היא יכלה להבין שבהסכמתה לפסק הדין היא מסגירה את עצמה? הרי מדובר באשה עם חכמה וערמוניות, שהמציאה תחבולה לקחת את בן חברתה, וממילא יש לשער שיכולה היתה להבין את תחבולת שלמה בקלות ולסרב לגזור את הילד?

המפרשים מתחבטים במחשבות אלו, וכל אחד מפרש בדרכו הוא. יש המפרשים שבפסוקים אלו של 'משפט שלמה' ניתן לראות את חכמתו הגדולה,

ובני החי". נשים לב שהאשה הנתבעת, דוברת האמת, הקדימה לומר "בני החי" ואח"כ "ובנך המת", והאשה התובעת, דוברת השקר, אמרה בהפך, והקדימה לומר "בנך המת" ואח"כ "בני החי". וכלל הוא שהארם מקדים מה שאצלו עיקר ואח"כ אומר את הטפל, ולכן מעצם טענת התובעת, שהקדימה לומר "בנך המת", יש סימן ברור שעיקר רצונה היה שהאשה האחרת לא תקבל את הבן החי אלא את המת, ולכן הבין שלמה כבר בהתחלה שהיא השקרנית. שלמה הבין שנתבעת יש מידת קנאה גבוהה וגדולה. אלא ששלמה לא הסתפק בזה כדי להכריע את הדין, ולכן, כדי לגלות כולו מי היא האשה השקרנית, עשה תחבולה ואמר: "גזור את הילד החי לשנים". ולא חשש שלמה שמא גם האשה השקרנית תאמר אל תחטכו את הילד, כי הוא סמך על דברי חז"ל שהקנאה מוציאה את האדם מן העולם ומעבירה אותו על דעתו. וממילא דאי שהאשה השקרנית תסכים לגזירת הילד, ובלבד שגם לחברתה לא

בחינוך. מקורו הרב מניישטאט ר"צ לוינון ז"ל, שנוכח בשעת מעשה, הרהיב ושאל מה כוונתו הקדושה. אמר לו האמרי אמת: "שלמה המלך היה יותר חכם מן הצייר... הלה נותן חרב ביד האחת של המשרתים העומדים לפניו, ואת הילד החי ביד השנית... אולם המלך שלמה אמר רק 'קחו לי חרב', והחזיק את החרב אצלו, ולא נתן אותה בידי המשרתים; אחרת – הלא כשאמר 'גזור את הילד החי לשנים', עלולים היו משרתיו לבצע כהרף עין את פקודתו..." (ראש גולת אריאל עמ' שי"ח).

חכמתו של רב סעדיה גאון

בספר חסידים (סי' רל"ב) מובא: מעשה ברב סעדיה בן יוסף החכם (רב סעדיה גאון), באחד שהלך למדינת הים עם עבדו, והוליך עמו ממון רב. והלך מת האדון והניח כל הממון, והלך העבד והחזיק בכסיו, ויאמר העבד: אני בנו. בעת פטירת האדון, היה בנו קטן ומוטל בעריסה ושהה במדינה רחוקה. כשגדל הילד שמע שמת אביו, והלך לתבוע נכסיו שהחזיק בהם העבד, והיה ירא הבן לפתוח פיו פן יהרגנו העבד. באחת ממסעותיו נתאכסן בבית רב סעדיה גאון. רב סעדיה הניח לפניו לאכול, אך הילד לא אכל עד שסיפר לו את המאורע שקרה עם נכסיו אביו. אמר לו רב סעדיה, אני אלך לדבר עם המלך ואבוא אל המשפט במקומך. בהגיע עת המשפט ציווה רב סעדיה להקזי מדם הבן והעבד, ולהניח כל דם בספל אחר. ולקח עצם של אבי הבן והניח בספל העבד ולא נבלע הדם, וכשהניח את העצם בספל הבן, מיד נבלע הדם בעצם, כי הוא גוף אחד. או אז נוכחו כולם כי הוא בנו האמיתי, ולקח רב סעדיה הממון ונתנו לבנו.

רבינו החיד"א בספרו 'ברית עולם' על ספר חסידים, כותב שבספר מעשיות קטן דפוס ישן הביא מעשה זה וכתב שם שהמעשה ארע בימי שלמה המלך ע"ה. וכן מובא במעבד יבק (שפתי רננות פכ"ד). ורבינו הבן איש חי תמה על כך, שאם כן מדוע הוצרך שלמה המלך לפסוק שימיתו את הילד החי, הלא היה יכול לעשות את העצה הזו.

● ● ●

נסיים בתפלתו ובקשתו של רבינו האבן עזרא בזמנו 'צמאה נפשי לאליקים': "ראה לגברת אמת, שפחה נואמת, לא כי בנך המת ובני החי". וביאור המפרשים: ראה כיצד השפחה [אומות העולם שדורגתם פחותה משל עם ישראל] אומרת לגברתה [עם ישראל]: אבדה תקוותך, ורק אני ואמונתי חיה וקיימת. ראה כל זאת וגאלנו.

יש שפירשו: ראה לגברת האמיתית – שרה אמנו ע"ה, והיא הגר השפחה נואמת ומדברת, לא כי בנך – יצחק המת ואין לו זכות קיום, ובני ישמעאל הוא החי.

ובספר 'חומת אש' פירש, ש'גברת' הוא תואר לאומות המושלים בנו, ו'שפחה' הוא תואר לעם ישראל שאנו במדרגת השפחה בין האומות המושלות עלינו. והאומות מתוכחים עמנו לאמר כי כבר אבדה תקוותנו לקומם היריטותינו ח"ו, אך אנחנו מאמינים שלא אבדה תקוותנו, ומחכים אנו לישועה ולגאולה הקרובה.

כב

לוח ירושלים

קלי פל יצקט. גלי בחורב ילפט.
טל קרח בל יחבט. לנרעני

ראש חדש יוס ד' ו' דמונכה. בחפלה וזכרת המזון ועלה ויצוא.
בשחרית ה"ט, קיח, מולאים ז' ספרי תורה. ב"א קוראים ג"ג צ"פ פנחס קריאה של ר"ח וצפני לרביעי, ביום הששי, מוסף של ראש חדש. שש"י: צרכי נפשי ז' תוכה, יוס ה' ז' צ"ב. קה"ס קה"ס השניעי.
ח' דמונכה (ואת חנוכה) יוס ו' כ"י צ"ב. קוראים מציזי השמוני עד כן עשה את המנוחה.
חכמי הספרדים והמלידיהס נוהגים לטונג על פתחי גיזיזי לאסוף מנ: מחלל וערכו בחמורו של תוכה למלמדים ותלמידיהס סעודה של "חניכה" המזנח". יאמרו מ"ח פנמיס את הססוק "שנו כצרו לנו מטס

יהיה. על פי זה מובן הפסוק: "וישמעו כל ישראל את המשפט אשר שפט המלך וייראו מפני המלך, כי ראו כי חכמת אלוקים בקרבו לעשות משפט". הם הבינו את רוחב דעתו של שלמה המלך, שידע להבחין ולהכיר את נפש האדם ואת מידותיה לעומק.

מסופר, שפעם אחת חלף כ"ק האמרי אמת על פני תמונת קיר גדולה, מעשה אומן שמצויר בה 'משפט שלמה' לכל פרטי ודקדקו. העיף רבינו זצ"ל מבט קל בעיניו הטהורות לעבר התמונה והגיב

שידע ברוחב דעתו להבין ולרדת לעומק נפש האדם ולדעת מי היא האם השקרנית, עוד לפני שפסק את גזר הדין "גזור את הילד לשנים". כיצד ידע זאת? הרי שתי הנשים טענו אותו הדבר, וכיצד אפוא ידע לזהות את האם השקרנית? אולם מעיון יסודי בפרשה מתגלים רבדים חדשים עמוקים יותר.

אם נתבונן בפסוקים, נבחין שיש הבדל בין דברי שתי הנשים: "ותאמר האשה האחרת לא כי בני החי ובנך המת, ואת אומרת לא כי בנך המת

¹ ביאור ענין זחי"ג וזחי"א: קביעות השנים לפשוטות ולמעברות תלויה בשלושה תנאים: א. היום בשבוע שחל בו ראש השנה. ב. מספר הימים של חשוון וסכלו, אם שניהם שלמים (ש) או חסרים (ח), או דרכם שאחד מלא ואחד חסר (כ). ג. היום בשבוע שבו יחולו ר"ח ניסן ויום א' דפסח. האותיות זחי"ג מסמלות את שלושת התנאים: ז – יום א' דר"ה חל בשבת. ח – חשוון וסכלו חסרים. ג. – ר"ח ניסן ויום א' דפסח חלים ביום ג' בשבוע. וזחי"א הוא כמו בזחי"ג, אך ר"ח ניסן ויום א' דפסח חלים ביום ראשון בשבוע.

² יתכן שהטעות נבעה מכך שהפטרות פרשת קדושים "ואתה בן אדם התשפוט", שגם היא נדירה, נאמרת רק בשנים מעוברות שהקביעות שלהם היא זחי"ג, ותהיה בשנת תשפ"ד הבע"ט.

³ המאירי (במנות י"ז): כתב ששתי הנשים היו כלה וחמותה שנפלו לייבום, והסתפקו אם יוקדמו לחליצה, כיון שחולד המת אינו בר קיימא. ולא ידעו אם הוא של החמות או של הכלה. הכלה טענה שבן חמותה מת, ולפיכך הכלה פטורה מיבום לפי שיש לה בן מבעלה המת, ע"ש.